

DVIJE ANTIČKE GLAVE-TELAMONA IZ SALONE

NENAD CAMBI

Vrlo omiljena tema antičke umjetnosti su portreti poznatih osoba: filozofa, pjesnika, govornika vojskovođa i državnika. U provincijama su portreti slavni osoba prilično rijetki, osim naravno, likova rimskih careva koji su pripadali programu državne propagande. Zbog toga je svaki takav portret od izvanredne historijsko-umjetničke, ali i kulturno-historijske važnosti, pa bih stoga u ovom radu govorio o dvama portretima specifičnog karaktera koji, po mom mišljenju, prikazuju upravo likove poznatih osoba antičke prošlosti.

Prvi je portret (sl. I—III) muškarca izrazito individualnih crta lica, s bujnom kosom koja se poviše čela na sredini glave razdvaja u dva široka pramena, dok je ostatak počešljan prema straga i bočno tako da ostavlja do pola slobodne uši. Lice je ovalno oblikovano s nešto izraženim zigomatičnim kostima te jakim čeljustima i isturenom bradom koja je pri vrhu nešto oštećena. Usta su pravilna i neznatno otvorena s tankim usnicama. Nos je fino savijen od grebena nešto niže od očiju; šteta što je dosta oštećen. Oči su bademaste, bez naznačenih šarenica i zjenica, s lijepo oblikovanim kopcima koji prate oval očne jabučice. Iznad očiju je blago povijena linija obrva koje se od kraja čela zavijaju prema gore. Obrve su prikazane plastično, bez urezanih dlaka. Čelo je lagano namreškano i podijeljeno u dva dijela. U donjem dijelu čela, odmah iznad očiju, naglašene su dvije supraorbitalne kosti, poput dvije fino modelirane kvrge, tako da ono ima oblik nešto ispupčenog obrnutog trokuta. Vrat je neznatno zakošen, tako da je, sudeći po tome, glava morala biti lagano nagnuta na lijevo rame. Iznad glave je ravna ploča, očito *abacus*, što pokazuje da je figura o kojoj je riječ bila upotrebljena kao telamon u nekom arhitekstonskom sklopu. Nema sumnje, dakle, da se radilo o cijeloj figuri koja je služila kao stup-telamon. U sredini ploče, s gornje strane bila je četvrtasta rupa približnih dimenzija 5 x 5 cm, dubine oko 4 cm.

Dimenzije sačuvanog dijela skulpture iznose: vis. 37, šir. 32, deblj. 25 cm. Visina glave s vratom je 29, a visina ploče 8 cm. Lice je dugo 24, a široko u visini ličnih kostiju 16 cm.

Površina lica bila je fino uglačana, samo je žuti vapnenac od kojega je skulptura bila izrađena uslijed djelovanja raznih prirodnih agenasa pun sitnih rupica.

Skulptura se čuva u Arheološkom muzeju u Splitu, a inventarizirana je pod brojem 357 u katalogu D, iz kojeg proizlazi da je bila pronađena na čestici br. 3760 K. o. Solin. Fotografiju te glave objavio je M. Gorenc, bez pokušaja identifikacije osobe koju prikazuje.¹

Dovoljno je samo letimično razgledati taj portret, da se utvrdi nesumnjiva sličnost s crtama lica Aleksandra Velikog, prikazivanog na bezbrojnim kipovima, mozaicima, u toreutici, gliptici itd.² Odmah se, naime, zapažaju karakteristične crte lica, opisane u literaturi, a koje odaju muževnu snagu i energiju. Leoninski izraz lica stoji u suprotnosti sa sjajnim i toplim pogledom vlažnih očiju, a taj je kontrast predstavljao osobni čar Aleksandrova lika.³ Aleksandrovoj skladnoj figuri, čini se, nije smetao ni defektan, krivi vrat.⁴

Za atribuiranje ovog kipa osobito je važna usporedba s portretima koji sigurno pripadaju Aleksandru. Najpoznatiji službeni kip Aleksandra Velikog izradio je Lizip,⁵ ali su i brojni drugi umjetnici kreirali tu izuzetnu ličnost iz doba antike.⁶

¹ M. Gorenc, *Antikna skulptura u Hrvatskoj*, Zagreb, 1952, str. XXIII, sl. 67.

² Ovdje navodim samo nekoliko radova u kojima je prikazan veliki broj Aleksandrovih portreta, da bi se moglo provjeriti sličnosti njegove fizionomije s glavom iz Salone: F. Imhoof-Blumer, *Porträtköpfe auf antiken Münzen hellenistischer und helenistischer Völker*, Leipzig, 1885; F. Koep, »Über das Bildnis Alexanders«, *52 Winckelmannprogramm*, 1892; Th. Schreiber, »Studien über das Bildnis Alexanders des Grossen«, *Abh. Phil. Hist. Klass. Kön. Sächs. Ges. Wiss.*, XXI/1903, str. 111. i d.; J. Bernoulli, *Die erhaltene Darstellungen Alexanders des Grossen*, München, 1905; H. Dressel, »Fünf Goldmedaillons aus dem Fund von Abukir«, *Abh. Kön. Preuss. Akad. Wiss.*, 1906, str. 27. i d.; K. Gebauer, »Alexanderbildnis und Alexandertypus«, *Ath. Mitt.*, LXII—LXIV/1938—39, str. 70. i d.; L. Laurenzi, *Ritratti Greci*, Firenze, 1941; H. P. L'Orange, *Apotheosis in Ancient Portraiture*, Oslo, 1947, str. 19. i d.; M. Bieber, »The Portraits of Alexander the Great«, *Amer. Philos. Ass. Proceedings*, XCIII/1949, str. 373. i d.; G. Kleiner, »Das Bildnis Alexanders des Grossen«, *JDI*, LXVIII/1950—51, str. 206. i d.; *Enc. arte antica*, I, s. v. »Alessandro Magno«, str. 236. i d.; G. M. Richter, *Greek Portraits*, London, 1965; J. P. Guépin, »Leonine Brows and the Shadow of Pyrogoteles«, *Bull. Ant. Beschaving*, XXXIX/1964, str. 139. i d.

³ Plutarh, *De Alex. seu virt. seu fortit.*, II, 2 i 4.

⁴ Plutarh, *De Al.*, II, 4. Taj defekt iskoristio je, naime, Lizip za prikazivanje Aleksandrove glave s pogledom upravljenim prema gore.

⁵ Čini se da je Aleksandar izdao edikt da ga slikati može samo Apel, Pirgotel gravirati, a Lizip odljevati u bronci. Usp. Plinije, *Nat. hist.*, VII, 125.

⁶ Njegove likove prikazivali su brojni drugi umjetnici, kao na primjer kipari: Leohar, Eufnanor, Eutikrat, Herea, slikari: Protogen, Nikia, Antifil Filoksen i Etion. O tome usp. Pausanija, V, 20, 9; VI, 11, 1; Plinije, *Nat. hist.*, XXXIV, 64; XXXIV, 7; XXXIV, 66; XXXIV, 75; XXXV, 106; XXXV, 110; XXXV, 114; XXXV, 135; Lukijan, *Erod. sive Aetion*, 4—6.

U arheološkoj znanosti obično se smatra da je tzv. herma Azara pronađena još 1779. godine u Tivoliju, a koja se čuva u Louvreu, najvjernija kopija glave lizipovskog originala.⁷ S druge strane, dvije male brončane statuete, jedna iz Louvrea,⁸ a druga iz Grada,⁹ pokazuju kako je izgledala cjelina kreacije Lizipova kipa Aleksandra Velikog. Možda je prema Lizipovu originalu bila načinjena i mramorna statueta Gabii, također danas u Louvreu, samo je ova — za razliku od spomenutih — imala na glavi šljem.¹⁰ Komparacija splitske glave s hermom Azara pokazuje da su obje imale dugu leoninsku kosu s razdjeljkom na sredini, te blagi pogled bademastih očiju. Oval lica je na skulpturi, kojoj je posvećen ovaj rad, blaži i zaobljeniji, pogled mekši i profinjeniji, a čelo nešto namreškanije. Kad se pak usporede novci s likom Aleksandra,¹¹ odnosno zlatni medaljoni iz Abukira, za koje Lippold drži da su nastali prema Pargotelesovu originalu,¹² sa splitskom glavom, zapaža se još veća sličnost. To se može osobito dobro zamijetiti u modelaciji profila, osobito fino zavijenog nosa s malom grbom, te čela s jednom borom, koja ga dijeli u dvije odvojene ravnine, i istaknutih supraorbitalnih kostiju.

Salonitanska glava pokazuje sličnost i s drugim prikazima iste ličnosti, kao što je na primjer kip Aleksandra Rondaninija, ali se isto tako zapažaju i neke razlike u načinu modeliranja i tipu kose, a k tome ovaj posljednji ima idealiziranije crte lica.¹³ Isto važi i za skulpture Aleksandra iz Kapitolinskog muzeja,¹⁴ zatim Aleksandra Baracco,¹⁵ ali je izraz njihova lica patetičniji, a karakteristike skulpture izrazito helenističke umjetnosti. I drugi sačuvani primjerci Aleksandrove glave pokazuju sličnost s našim primjerkom, uz poneke razlike kao što je na primjer kraća kosa.¹⁶ Brojni primjerci iz Aleksandrije imaju veću mekoću modelacije i naglašenu nježnost crta lica, što je karakteristika aleksandrinske umjetnosti.¹⁷

⁷ F. Winter, *Arch. Anzeiger*, 1895, str. 162. i d.

⁸ L. Laurenzi, o. c., Tab. XIV, 38.

⁹ Fr. von Lorenz, »Eine Bronzestatuette Alexanders des Grossen«, *Röm. Mitt.*, L/1935, str. 333. i d., Tab. 63.

¹⁰ J. Bernoulli, o. c., str. 83, sl. 25.

¹¹ F. Imhoof-Blumer, o. c., Tab. I d.; II, 3.

¹² G. Lippold, *PW-RE*, XIV, s. v. »Lysippos«, stup. 61. odbacuje, naime, pretpostavku Tierscha (*JDI*, XXIII/1908, str. 492 i d.) da su medaljoni iz Abukira nastali prema Lizipovu kipu Aleksandra, te mišljenje J. Sixa (*JDI*, XXV/1910, str. 147. i d.) da su oni kopije Apelovih slika tog monarha. Lippold misli da su njihov uzor bili radovi Pargotela u gipcu.

¹³ L. Laurenzi, o. c., str. 105, br. 40., Tab. XV.

¹⁴ L. Laurenzi, o. c., str. 105, br. 41., Tab. XV.

¹⁵ L. Laurenzi, o. c., str. 106, br. 48., Tab. XVI.

¹⁶ L. Laurenzi, o. c., str. 128, br. 69, Tab. XXV; str. 125, br. 85, Tab. XXXIII, XXXIV; str. 126, br. 86, Tab. XXXIV; str. 126, br. 87, Tab. XXXIV; str. 132, br. 101, XLI.

¹⁷ L. Laurenzi, o. c., str. 126, br. 86, Tab. XXXIV.

Na osnovi izloženoga očito je da lik iz Arheološkog muzeja u Splitu iskazuje osobine kasnoklasične, odnosno ranohelenističke portretne umjetnosti, te da nije dalek tradiciji lizipovske skulpture. Sto se pak fizičke sličnosti tiče, čini se da je ipak bliži izrazu koji je kreirao suvremenik Lizipa — Pirgotel. To, međutim, ne znači da je ovaj rimsko-provincijalni rad nastao na osnovi jednog takvog predloška, već je to, po mom mišljenju, kombinacija raznih izvora, uz dodatak rimske tradicije prikazivanja Aleksandrova lika, odnosno vlastite interpretacije i vizije talentiranog domaćeg majstora. Treba, naravno, imati u vidu i činjenicu da je ova skulptura bila zamišljena kao dio ukrasa arhitekture, pa su pojedine osobine lika bile pojednostavljene, odnosno čak i reducirane, a neke, kao na primjer kosa, samo su shematski prikazane.

Druga glava (sl. IV—VI) čuva se također u Arheološkom muzeju u Splitu i nosi br. 141 u katalogu C. Svojevremeno je bila uzidana u zvonik splitske katedrale, odakle je vjerojatno prenesena u muzej kad se rekonstruirao toranj pod konac prošloga i na početku ovog stoljeća.

Ta je glava pripadala kipu mladog muškarca, s bujnom kosom koja se na čelu dijeli u dva duža valovita pramena. Lice je prilično izduženo, s isturenom bradom koja je pri vrhu oštećena. Oči su duboko usađene, dosta krupne i na vanjskim kutovima malo nakošeno prema dolje. U očima nisu bile izrađene šarenice i zjenice. Gornji kapak je bio nešto zadebljan i oštro se odvaja od bulbusa oka. Čelo je nisko i neznatno naborano. Obrve su plastično izrađene, bez urezanih dlaka. Obrazi su dugi i mršavi. Nos je bio dug i pri vrhu je oštećen. Usta su izdužena, s dosta debelim i srcoliko ispućenim usnama. Iznad glave nalazi se također ravna ploča, kao i na prethodno spomenutom portretu, što očito ukazuje da je i ova glava pripadala čitavoj figuri koja je služila kao element arhitekture. Iako je ta skulptura necjelovitije sačuvana od one Aleksandra Velikog, ona je ipak vrlo dobro uglačana, a njena površina nema sitnih rupica, što ukazuje da je bila znatno kraće pod djelovanjem prirodnih agenasa. Na osnovi nagiba vrata čini se da je glava bila zabačena na desno rame, a to bi ukazivalo da je lik bio u opuštenom stavu ili u pokretu.

Dimenzije skulpture iznose: vis. 38, šir. 19, deblj. 13 cm. Visina glave s vratom je 29, a visina ploče iznosi 9 cm. Lice je dugo 27, a u visini zigomatičnih kostiju je široko 17 cm.

Ta skulptura dosada nije bila publicirana, U pogledu identifikacije lika ona je daleko složenija nego što je to bio slučaj s prethodno obrađenom glavom. Da se radi o portretu, nema nikakve dvojbe, jer su individualne crte lika vrlo izrazite, a to se u prvom redu odnosi na oči, dugo mršavo lice s nešto isturenom bradom. Očito je, prema tome, usprkos ponešto umekšanim crtama lica, da

glava ima izrazite individualne karakteristike, bez idealizacije, a to znači da je pripadala nekoj realnoj osobi. Njene crte, osobito frizura, te činjenica da je bila arhitektonski element u nekoj građevini u kojoj je bio i lik Aleksandra Velikog, pokazuje da se najvjerojatnije radi o jednoj historijskoj osobi.

Na osnovi frizure, koja pokazuje neke srodnosti s onom na glavi Aleksandra, mekoće modelacije, boležljivog i melankoličnog pogleda upravljenog u daljinu, realizma fizionomije ta skulptura indicira na uzor iz doba helenizma. Budući da se radi o mladoj osobi kojoj nedostaju karakteristike i atributi portreta filozofa, govornika i pjesnika, vrlo je vjerojatno da se radi o nekom drugom liku iz historije, najvjerojatnije vladaru ili vojskovođi, koji su se također rado prikazivali u antičkoj portretnoj umjetnosti i koji su se kasnije bezbroj puta kopirali.

Došavši do te točke razmišljanja indicije koje pružaju modelacija skulpture i osobne karakteristike glave, upravljaju istraživanja prema vladarima helenističkih zemalja, nastalih na području velike Aleksandrove države.

Prema odlikama skulpture koja pokazuje finoću i nježnost modelacije koje su postignute glatkim površinama bez oštih sjena, te čistoću postupka, očito je, naime, da ta glava pokazuje stanovite slikarsko-kolorističke efekte iz vremena srednjeg helenizma, koji se ipak osjećaju usprkos tomu što se radi o kopiji iz rimske carske epohe. Prema tome, mišljenja sam, da treba među poznatim licima helenističkih i heleniziranih vladara iz vremena nakon smrti Aleksandra Velikog pokušati pronaći stilističke i fizionomijske sličnosti koje bi omogućile identifikaciju ličnosti.

Navedene stilske karakteristike, posebno mekoća izrade pa i piktoričke kvalitete djela, čini mi se, ukazuju na aleksandrinsku umjetnost.¹⁸ S druge strane, neke karakteristike glave: odugo lice, istaknuta brada, natekli kapci, tugaljivi pogled, te bolestan izraz, ukazuju na fizionomijske, valjda genetičke, osobine prinčeva iz kuće Lagida, i to prvenstveno onih iz doba III/II st. prije n. e. koji, kako se čini, pokazuju neke degenerativne crte.¹⁹

¹⁸ *Enc. arte antica*, I, str. 220. † d., s. v. »Alessandrina arte«.

¹⁹ Općenito o vladarima iz kuće Lagida usp.: Imhoof-Blumer, o. c.; A. J. B. Wace, »Hellenistic Portraits«, *Journ. Hell. Stud.*, XXV/1905, str. 86. † d.; G. Blum, »Princes hellénistiques«, *Bull. corr. hell.*, XXXIX/1915, str. 17. † d.; P. Fuhl, »Ikographische Beiträge der hellenistischen Kunst«, *JDI*, XLV/1930, str. 1. † d.; H. P. L'Orange, o. c.; B. Conticello, »Un ritratto di Providence e l'iconografia di Tolomeo VI Filometore«, *Arch. Class.*, XIV/1, str. 46. † d.; L. Laurenzi, o. c.; A. Adriani, »Contributi all'iconografia dei Tolomei. Sculture del Museo Greco-Romano di Alessandria V«, *Bull. arch. Alex.*, 32/1938, str. 92. † d.; *Enc. Arte antica*, VII, s. v. »Tolomei«, str. 898. † d.; G. M. Richter, o. c.; H. Kyrieleis, *Bildnisse der Ptolemäer*, Berlin, 1975.

Usporedba naše skulpture s poznatim likovima Lagida pokazuje dosta srodnosti s fizionomijom Ptolomeja III Euergeta na glavi iz Rima.²⁰ Osobito je sličan oblik lica i pogled, ali je bitno različita kosa koja je znatno kraća i počešljana ravno na čelo. S druge strane, nešto drugačiju frizuru ima glava istog vladara iz Aleksandrije.²¹ To je u osnovi isti tip frizure s razdjeljkom na sredini kao i kod našeg lika, samo su mu pramenovi dosta kraći. Treba ipak upozoriti da je Ptolomej III Euerget prikazan na tom spomeniku kao nešto gojaznija osoba, što se ne podudara sa crtama na salonitanskom portretu. Potreban je, dakle, priličan oprez prije nego što se odlučimo za jednu od mogućnosti.

Nešto sličnosti s ovom skulpturom pokazuje i lik Ptolomeja V Epifana, ukoliko se, kako neki pretpostavljaju,²² glava na novcu iz Metropolitan Museuma iz New Yorka, odnosno iz Pariza zaista odnosi na tu ličnost. Treba, međutim, odmah naglasiti da mnogi istraživači likove na spomenutim novcima pripisuju drugim osobama, najčešće Ptolomeju VI Filometoru.²³ Ovom posljednje spomenutom vladaru iz kuće Lagida može se sa sigurnošću atribuirati nekoliko portreta. To se u prvom redu odnosi na glavu iz muzeja u Aleksandriji,²⁴ ali i na portret iz muzeja u Providencei u američkoj državi Rhode Island.²⁵ Obje su te glava prikazane na grčki način, bez egipatskih znakova i nošnje, ali Ptolomeju VI mogu se s priličnom vjerojatnosti pripisati i neki kipovi izrađeni u tradiciji egipatske umjetnosti od tvrdog i tamnog kamena s egipatskim pokrivalom za glavu.²⁶

Usporedimo li pak spomenute prikaze Ptolomeja VI Filometora s glavom iz Salone, zapazit ćemo neke sličnosti, kao što su na primjer dugo lice, otežali kapci, trokutasti dio brade i donje vilice, istaknuti vrh brade, tugaljiv i bolan izraz očiju povučenih malo na niže. Frizura se, međutim, u potpunosti ne podudara, iako se radi o sličnom načinu češljanja. Kod portreta Ptolomeja VI kosa je nešto kraća. Zanimljivo je da u kosi salonitanskog portreta postoje identična udubljenja i ispupčenja trokutastog presjeka izrađena običnim dlijetom, kao i kod glave iz muzeja u Providencei.²⁷

²⁰ E. Pfuhl, o. c., str. 33, sl. 21—24.

²¹ E. Pfuhl, o. c., str. 33, sl. 18—19.

²² *Enc. Arte antica*, VII, str. 901, s. v. »Tolomei«.

²³ Imhoof-Blumer, o. c., str. 88, br. 13, Tab. VIII, 13; D. Kiang, »An Unpublished Coin Portrait of Ptolemy VI Philometor«, *Amer. Numism. Society Museum Notes*, X/1962, str. 69. i d.; B. Conticello, o. c., str. 48. i d., Tab. XL, 1 i 2.

²⁴ A. Adriani, o. c., str. 92. i d.

²⁵ B. Conticello, o. c., str. 46, Tab. XXIX—XXX.

²⁶ A. Adriani, o. c., str. 102. i d.; B. Conticello, o. c., str. 51. i d., Tab. XXXIV, XXXV, XXXVIII.

²⁷ *Usp. B. Conticello*, Tab. XXX, XXXI.

Nešto sličnosti s glavom iz Salone pokazuje i portret neodređenog ptolomejskog vladara koji je bio uzidan u vanjski zid studija kipa para Canove u Rimu.²⁸ Ovaj portret, koji se prema L' Organgeovu mišljenju datira u konac II st. prije n. e., ima gotovo jednak način češljanja kose, ali se ipak teško može kazati da bi se moglo raditi o istoj osobi, usprkos nekim fizionomijskim sličnostima. Stanovite podudarnosti postoje i između naše i glave ptolomejskog princa u Arheološkom muzeju u Veneciji.²⁹ Radi se opet o istoj frizuri, sličnom izrazu lica, samo su kod posljednje obrazi znatno puniji.

Na osnovi iznesenoga ne može se, kao u slučaju naprijed obrađene skulpture Aleksandra, sa sigurnošću odrediti koja je osoba bila prikazana. Nesumnjivo je ipak, držim, da je naša glava pripadala liku jednog helenističkog monarha, vrlo vjerojatno nekog iz kuće Lagida. Od brojnih predstavnika te dinastije glava u Arheološkom muzeju u Splitu najbliža je, kao što sam već rekao, Ptolomeju III Euergetu ili Ptolomeju VI Filometoru; tek kao znatno manja mogućnost u obzir može doći Ptolomej V Epifan. Ipak nije isključeno da naša glava pripada i nekom drugom vladaru iz te obitelji, koji još nije precizno identificiran na sačuvanim portretima. O problemima identifikacije osoba iz te dinastije svjedoče i neidentificirani portreti iz Studija Canove, odnosno Arheološkog muzeja u Veneciji, o kojima je već bilo riječi.

Mislim da bi bilo nužno ova dva portreta datirati, tj. pokušati odrediti vrijeme kad su nastale kopije ranijih originala. Za to neke oslonce pruža tehnički postupak obrade skulpture, a i arhitektura u kojoj su bili ukomponirani ovi kipovi kao telamoni. Nema sumnje da će tom cilju pomoći i kulturno historijske prilike u kojima su takva dva lika mogla nastati, pa je, stoga, sve te okolnosti potrebno temeljito proanalizirati.

Promotrimo li oba naša portreta zapazit ćemo da su u tehničkom pogledu obrađena gotovo isključivo dlijetom, dosta širokim potezima, posebno na kosi. Bujna i skicozno obrađena kosa stoji u kontrastu s finim i detaljnim tretmanom lica, te brižljivim zaglađivanjem površine inkarnata. Očito je da takva dva načina skulptorskog postupka u međusobnom kontrastu pružaju zamjetljiv koloristički efekat. Osim dviju sitnih rupica u nosnicama Aleksandra Velikog, na objema glavama nema tragova upotrebe svrdla. Očita je, prema tome, namjera umjetnika bila da svojim skulpturama dađe navedene kvalitete, a da izbjegne upotrebu svrdla, kojim se postižu efekti svjetlih površina i dubokih sjena. Treba ipak naglasiti da je upotreba svrdla u vapnencu, a naročito u Dalmaciji, uvijek imala dosta ograničenu upotrebu, ali

²⁸ H. P. L'Orange, o. c., sl. 24.

²⁹ C. Antl, »Il R. Museo Archeologico di Venezia«, *Dedalo*, VII/1926—27. str. 626, sl. na str. 625.

u takvom kontekstu sam i analizirao tehnički postupak kod ovih glava. U Rimu je, a i drugdje u antičkom svijetu, upotreba svrdla, posebno za odvajanje mase kose, počela nailaziti na veću upotrebu u doba Hadrijana. Takvim se postupkom, koji je zadirao duboko u tkivo površine skulpture, postizavao optički efekt kontrasta svjetlosti i sjene,³⁰ a to je već nagoviještavalo tzv. »stilsku promjenu« koja se događa u doba kasnijih Antonina.³¹ Očito je, dakle, da su ova dva djela morala nastati prije tog perioda.

Drugi važan detalj tehničkog postupka je činjenica što ti portreti u bjeloočnici nisu imali izdubine šarenice i zjenice. Naznačavanje tih detalja lica započinje u doba Hadrijana, točnije u trećem desetljeću II st.³² Treba također upozoriti da na plastično uzdignutim grebenima obrva nisu bile urezane dlake, što se kao tehnički element pojavljuje još i nešto ranije.³³ Na taj smo način došli do gornje granice, tj. do vremena iza kojega ove skulpture nisu mogle biti izrađene.

Na dataciju glava vratit ću se još kasnije, jer je prije toga potrebno proanalizirati pitanje arhitekture u sklopu koje su se nalazili ti portreti, a taj će moment biti od velike pomoći kod njihova vremenskog determiniranja. Nad tim glavama bila je isklesana ploča koja je očito služila kao *abacus*, tj. nosač za još jedan arhitektonski element, što se najbolje vidi po rupi za širi klin na gornjoj strani ravnine. Tu je, po mom mišljenju, najvjerojatnije bila pričvršćena neka greda. S obzirom na dimenzije glave, debljinu ploče, stilske karakteristike portreta, nema sumnje da su te dvije skulpture bile u jedinstvenoj građevini. Razlika od 1 cm u debljini ploče drugog lika je zanemariva, jer je nju bilo vrlo jednostavno izravnati. Dimenzije obiju glava pokazuju da su čitave figure morale imati približnu visinu normalnog čovjeka.

U kakvoj su arhitekturi mogli biti postavljeni ovakvi likovi historijskih osoba? U rimsko doba portreti filozofa, pjesnika i govornika krasili su obično javne ili privatne biblioteke.³⁴ Među takvim likovima mogli su svoje mjesto naći i vladari, vojskovođe i druge

³⁰ G. Daltrop, *Die stadtrömischen männlichen Privatbildnisse trajanischer und hadrianischer Zeit*, 1958, str. 51; Općenito o umjetnosti tog doba usp.: R. Bianchi Bandinelli, *Roma. L'arte romana nel centro del potere*, Milano, 1976. (sec. ed); B. Andreea, *L'art de l'ancienne Rome*, Paris, 1973, str. 222. i d., osobito 229.

³¹ Usp.: G. Rodenwaldt, »Über den Stilwandel in der antoninischen Kunst«, *Abh. Berl. Akad.*, 1935, str. 3 i d.; A. Andreea, o. c., str. 244. i d.; osobito 252. i d.; R. Bianchi Bandinelli, o. c., str. 281. i d., osobito 287. i d.

³² M. Wegner, *Hadrian, Plotina, Marciana, Matidia. Das römische Herrscherbild*, II, 3. Berlin, 1956, str. 61. i 72; G. Daltrop, o. c., str. 23. i bilj. 66.

³³ G. Daltrop, o. c., str. 71.

³⁴ Th. Lorenz, *Gallerien von griechischen Philosophen und Dichterbildnissen bei den Römern*, Mainz, 1965, str. 35. i d.

ličnosti.³⁵ Ovdje kao kuriozum navodim da je prvu takvu javnu biblioteku sa prikazima poznatih osoba podigao u Rimu Azinije Polion, i to najvjerojatnije novcem opljačkanim u »delmatskom« ratu 39. godine prije n. e.³⁶ Osim u bibliotekama kipovi istaknutih osoba nalazili su se u javnim i privatnim vrtovima, gimnazijama, peristilima, monumentalnijim grobnicama, a njihovim glavama bivale su ukrašavane i razne ograde.³⁷ Sitniji likovi ponekad su se smještali čak i u lararijima privatnih kuća.³⁸

Već na početku ovog rada naveo sam da je Aleksandrova glava bila nađena na parceli br. 3760 u Solinu.³⁹ To je bila vrlo mala parcela koja je obuhvatala samo prostor ulaza u tzv. Porta Caesarea u Saloni. Ta površina nije nikad bila obradiva, jer je uvijek bila pokrivena gomilom kamenja koja je po svoj prilici potjecala od konstrukcije spomenutih monumentalnih vrata. Glava je bila pronađena kad je odstranjena spomenuta gomila, a kasnije je i čestica bila otkupljena za Arheološki muzej u Splitu i više nije nikad bila unesena u katastarske karte. Prema tome okolnosti nalaza Aleksandrove glave pružile su mogućnost za utvrđivanje originalnog mjesta postavljanja tih likova. Teško je, naime, pretpostaviti da bi odlomljena glava bila donesena na spomenutu gomilu s nekog udaljenijeg mjesta, pa je logično pretpostaviti da su likovi o kojima je ovdje riječ bili originalno postavljeni kao nosači-telamoni u spomenutim monumentalnim vratima. Najvjerojatnije je da su ova vrata imala svoj likovni »program« na osnovi kojega su ove historijske osobe bile izrađene i ukomponirane. Možda se moglo raditi o nizu takvih stupova u obliku ljudskih figura koje su bile postavljene u gornjem katu Porta Caesarea, a možda su nastali pod utjecajem aleksandrinske arhitekture. Pretpostavljam da se moglo raditi o nizu stupova - telamona izrađenih u obliku figura Aleksandra i helenističkih prinčeva, odnosno Lagida. Koji su sve likovi mogli doći u obzir nije, naravno, moguće kazati.

Porta Caesarea nastala su, prema mišljenju H. Kählera, na mjestu jednog starijeg otvora u istočnim zidinama Salone nešto iza 9. godine n. e.⁴⁰ Na osnovi toga moglo bi se možda spomenute glave datirati u doba gradnje vrata, tj. u sam početak I st. n. e. Nema sumnje, međutim, da su ova vrata doživljavala u toku života Salone razne preinake, a i sam sam takvu jednu izmjenu datirao u doba Kon-

³⁵ Th. Lorenz, o. c., str. 13. i d., 22. i d.

³⁶ Plinije, *Nat. hist.*, XXXV, 9, 10.

³⁷ Th. Lorenz, o. c., str. 35. i d.

³⁸ Lik Aleksandra nalazio se u larariju Aleksandra Severa. *Usp. Ael. Lamprid. Hist. Aug. Alex. Sev.*, 31, 4.

³⁹ *Usp. Bull. dalm.*, XXX/1907, Tab. VII.

⁴⁰ H. Kähler, »Die Porta Caesarea in Salona«, *VAHD*, LI/1930—34, str. 33. i d.

stantinovich sinova.⁴¹ Na osnovi svega ranije iznesenog očito je da ove skulpture ne mogu imati nikakve veze s ovom, po svoj prilici posljednjom, obnovom, jer one stilski ne spadaju u IV st. n. e. Mišljenja sam, prema tome, da datacija gradnje vrata označava samo donju granicu ispod koje se ne može ići kod pokušaja vremenske determinacije ovih skulptura. Glave Aleksandra Velikog i nekog od prinčeva iz porodice Lagida nastale su u periodu od oko stotinu godina, između 9. godine n. e. i dvadesetih godina II st.

Za precizniju dataciju treba se poslužiti nekim kulturno-historijskim činjenicama. U Aleksandriji je Aleksandar kroz čitav helenistički period uživao gotovo božanski kult, a njegov lik je bio veoma popularan, o čemu svjedoči oko 45 njegovih portreta pronađenih u tom gradu.⁴² Nakon uništenja države Lagida kult Aleksandra je splasnuo, zaboravljeno je čak i mjesto groba u koji je iz ranije grobnice bilo preneseno njegovo tijelo.⁴³ Teško bi, stoga, bilo povjerovati da je u doba Augusta, koji je u ratu s Markom Antonijem uništio državu Lagida, na vratima građenim pri kraju njegove vladavine u centru jedne rimske provincije, bio postavljen lik Aleksandra, a još je manje vjerojatno da bi u njihov program ušao i jedan Lagid Postavljanje, stoga, takvih kipova-telamona dogodilo se po svoj prilici nešto kasnije. Nema, na žalost, nikakvih podataka o tome da li su u spomenutom razdoblju bila prepravljena Porta Caesarea, pa dataciju kipova valja pokušati odrediti daljnjim, deduktivnim putem.

Likovi Aleksandra i nekog Ptolomejevića mogli su biti postavljeni tek u doba kad se duh obnavljanja helenske kulture ponovno razbudio. U Rimu se klasične tradicije i ljubav prema svemu helenskom iznova javlja u trajansko-hadrijanskom razdoblju.⁴⁴ U to vrijeme najpogodnije bi padala izrada kipova prema njihovim stilističkim odlikama, a u vezi s obnovom vrata. Uostalom, vrijeme od stotinjak godina nakon njihova podizanja je dovoljno dug period kroz koji je staroj konstrukciji mogla biti nužna obnova.

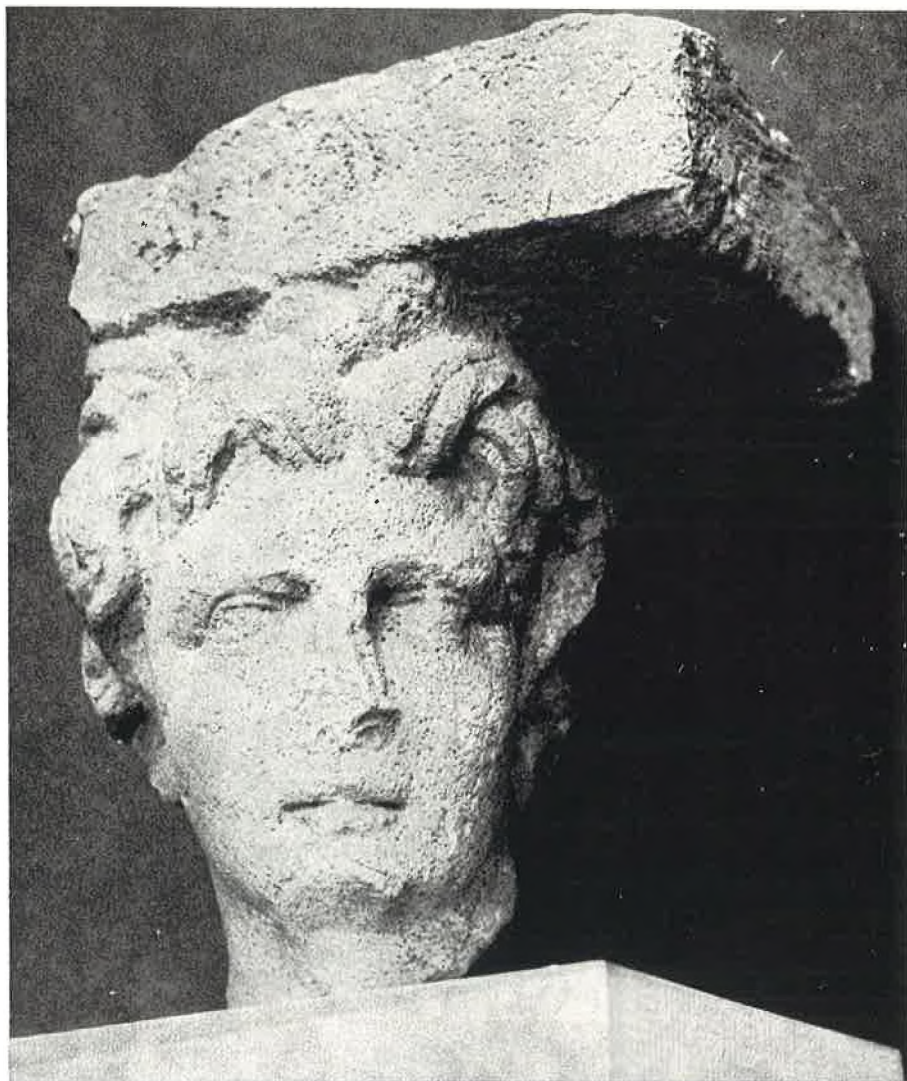
Preciznija datacija samo na osnovi stilističkih elemenata bila bi, međutim, moguća kad bi se komparativno prostudirali svi likovi iz grčke tradicije izrađeni u Saloni, a kojih ima razmjerno veliki broj. U Saloni je, bez sumnje, postojala barem jedna radionica koja je takve portrete izrađivala za potrebe svog grada.

⁴¹ N. Cambi, »Ženski likovi s krunom u obliku gradskih zidina iz srednje Dalmacije«, *VAHD, LXV-LXVII/1963-65*, str. 62.

⁴² J. H. Jongkees, »A Portrait of Alexander the Great«, *Bull. Ant. Beshaving*, str. 33.

⁴³ J. H. Jongkees, o. c., str. 33.

⁴⁴ Usp. radove navedene u bilj. 30. i 31.

Glava Aleksandra Velikoga (Arheološki muzej u Splitu).

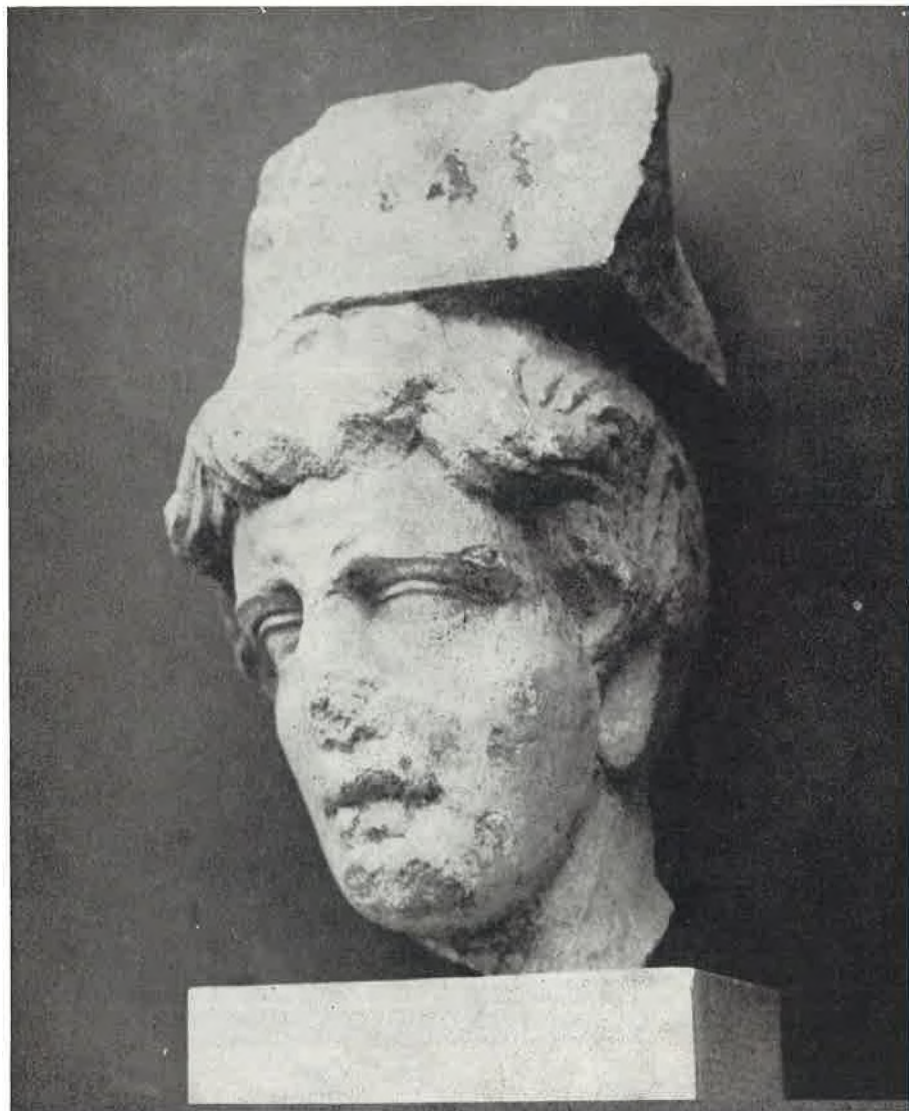
Glava Aleksandra Velikoga (Arheološki muzej u Splitu).

Glava Aleksandra Velikoga (Arheološki muzej u Splitu).

Glava jednog Ptolomejevića. (Arheološki muzej u Splitu).

Glava jednog Ptolomejevića. (Arheološki muzej u Splitu).

Glava jednog Ptolomejevića. (Arheološki muzej u Splitu).

Nenad Cambi: TWO ANCIENT PORTRAIT-TELAMONS
FROM SALONA

Summary

Two ancient heads from the Archaeological Museum of Split, slightly overpassing human proportions have such individual features that they should be considered portraits. A stone slab carved above the heads suggests the conclusion that they were used as statue-telamons in an ancient building.

The first head (fig. 1, 2, 3) undoubtedly reveals the features of Alexander the Great what is evident already by superficial comparison with his numerous sculpture, mosaic or minor art portraits showing his big, warm and moist but vigorous eyes, strong lower part of the forehead, slightly crooked nose, hair divided in two locks reminding us of the lion's mane. Most ancient authors usually mention these characteristic features when speaking about Alexander.

The author considers the portrait in question to be much nearer to Pyrgoteles creations in glyptics than to well known Lysippus' statue of Alexander, but it does not necessarily suggest the conclusion of its being carved on the basis of only one model. This portrait must be a combination of several models condensed to the type which was to become traditional one.

The other head (fig. 4, 5, 6) is that of a young man with longish face, big, sad eyes, long hair divided in two locks. Owing to the individual features a portrait is again in question. According to its physiognomic characteristics the author is inclined to consider the portrait to represent a Hellenistic ruler. Among well known portraits of diadochi the head reminds us of those from the Ptolemaic dynasty, specially those from the 3rd and 2nd century B. C. There is some similiarity with the head of Ptolemy III Euergetes from Rome, although his hair is much shorter. The head further reminds us of those of Ptolemy VI Philometor from Alexandria and Providence, but some details do not match. Our Salonitan portrait shows also some similiarities with the heads of unidentified princes of Ptolemaic house from Studio Canova in Rome and Archaeological Museum in Venice.

On the basis of sculptural characteristics of both portraits and the site of discovery, the heads are supposed to belong to the »programme« of the so called Porta Caesarea at Salona, most probably to the reconstruction shortly preceding the emperor Hadrian.